

ПРОБЛЕМА ВНУТРІШНЬОЇ СВОБОДИ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМАТИКИ ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї

УДК 159.924.7

О. Ф. Яцина

Соціальні зміни, що відбуваються у суспільстві за останні десятиліття, ставлять перед людиною запитання, як жити в умовах, що змінюються і змінюють саму людину, а відтак і завдання – визначити власні пріоритети щодо свого існування з іншими людьми. Адже людина сприймається завжди в змісті своїх стосунків з іншими. У контексті сучасних трансформаційних процесів соціального буття, зокрема виявів індивідуалістичної орієнтації, багатоваріантності вільного вибору суб'єктом форм взаємодії, вочевидь помітним є їх вплив на розвиток інститутів сім'ї, шлюбу, батьківства. Як реакція на ці зміни – пошук нових форм партнерських стосунків, нових функціонально-рольових практик. Який механізм формування шлюбно-сімейних відносин є життєспроможним за сучасних умов? Той, що традиційно опирається на суспільно задані норми, чи той, за основу якого береться індивідуальний критерій, зокрема конгруентність з внутрішнім світом, що визначає унікальність взаємодії із соціальним середовищем. У контексті зазначеного цікавим є розуміння індивідуальності П. Рассела. Філософ сучасності оцінює індивідуальність як важливу частину процесу нашого еволюційного розвитку, яку необхідно урівноважити усвідомленням того, що ми є також частиною більш великого цілого... Насправді нам необхідно, – міркує вчений, – не стримувати свою індивідуальність, а, навпаки, плекати її, доводячи до повного зросту. Та самоідентифікація, яка панує в нашій культурі, походить швидше з обмеженого почуття самості. Багато хто виводить свою ідентичність з того, що має і чим займається, з того, яким бачать його інші, зі свого соціального статусу, виконаних ним ролей, своєї роботи, переконань, яких дотримується, навіть із машини, якою керує... Якщо щось із цього змінюється або нам тільки здається, що щось змінюється, наше

самоототожнення виявляється під загрозою, і ми зазвичай здійснюємо певні вчинки і вимовляємо певні слова не тому, що це дійсно те, що доречно здійснювати і говорити, а тому що відчуваємо потребу в підкріпленні своєї самості” [5, с. 8]. Такий підхід допомагає зрозуміти причину зміщення регуляторних механізмів від суспільно прийнятних до особистісно значущих. Тому в науковому дискурсі стійким є інтерес до активної, ініціативної, незалежної, самостійної особистості, здатної адаптуватися до життєвих обставин, що змінюються.

Початок досліджень внутрішньої незалежності особистості було покладено ще філософами. Психологічні дослідження з цієї проблеми зосередились на таких особливостях внутрішньо незалежної особистості, як характер, мотиви, потреби, ідентичність, взаємозв'язок становлення зазначеної якості особистості з батьками на різних стадіях онтогенезу (З. Фрейд, Е. Еріксон, Е. Берн, Е. Десі і Р. Райан, С. Л. Рубінштейн, Л. С. Виготський, Д. О. Леонт'єв, К. А. Абульханова-Славська, С. К. Нартова-Бочавер та ін.). Сучасний етап розвитку науки одним з основних методологічних принципів у психології розглядає принцип суб'єкта, за яким людина розглядається на вищому рівні активності й ініціативності.

Мета статті – у контексті проблематики психології сім'ї вивчити феномен внутрішньої незалежності особистості. Зазначимо, що більшою мірою зупинимось на питаннях внутрішньої незалежності жінки, позаяк традиційно виховання чоловіка завжди спрямовувалось на формування автономності та самостійності.

Про людину з точки зору її місця і взаємозв'язку зі світом у свій час розмірковував С. Л. Рубінштейн у праці “Людина і світ”. Автор визначав місце людини у світі, розглядаючи сукупність її стосунків зі світом, природою, іншими людьми. І, як вважає К. А. Абульханова-Славська, створив цілісну концепцію, в якій провідною є ідея про те, що людина як суб'єкт підпорядковується загальним закономірностям буття, включається в буття і сама є особливим рівнем розвитку буття. Тобто людина не просто існує в світі

людей, а й взаємодіє з людьми в своєму бутті [8, с. 19]. Ми розуміємо це як творення людиною себе самої в бутті: людина змінює власне життя, вступаючи у взаємодію з різними людьми, здійснюючи різні вчинки. Отже, людина, за С. Л. Рубінштейном, – вищий рівень розвитку буття, а також центр реорганізації буття. Ще в 20-х рр. ХХ ст. учений розглядав як центральну проблему особистого життя людини її здатність як особистості стати суб'єктом власного життя, що означає спроможність бути індивідуально активною людиною, будуючи своє життя і своє ставлення до нього [2, с. 28]. С. Л. Рубінштейн вважав, що стати суб'єктом власного життя можна лише тоді, коли особистість здатна вирішувати свої проблеми і відповідати за свої вчинки, бути відповідальною у стосунках з іншими людьми. Ми розуміємо, що йдеться і про відповідальність особистості за свій вільний вибір. Коли людина робить свій вибір як суб'єкт власного життя, то можемо говорити про її автентичне життя, в якому думки, переживання, вчинки є цілісно поєднаними. Отже, особистість як суб'єкт життя – це активна людина, яка будує умови життя і ставлення до нього. Суб'єктом життя вона стає, коли відповідально підходить до самого життя і його виборів. “Свобода розуміється не як свобода від усього, недетермінованість взагалі, а як свобода стосовно конкретних умов, наявного буття, конкретної ситуації” [8, с. 345].

З точки зору сучасної дослідниці проблеми автентичності О. М. Кочубейник, основною специфікою життєвого світу особистості є те, що “світ у собі” і “світ навколо себе” особистість перетворює в “світ для себе”. Закинутість у світ (світ зовнішній, протиставлений особистості, відчужений та ворожий) у цьому акті перетворення змінюється дійсним існуванням; а перетворення, опанування, олюднення цього відчуженого, оречевленого, відстороненого світу виявляється процесом, у котрому відбувається досягнення автентичності [7, с. 265–270]. О. М. Кочубейник зазначає, що життєвий світ конструюється відповідно до актуальних життєвих інтенцій особистості й зазнає трансформацій синхронно до останніх. Проте, дезактуалізація певної інтенції (унаслідок як досягнення обраної мети або виконання поставленого

життєвого завдання, так і відкидання їх у статусі нереалізованих) не означає, що вона зникає безслідно. Вона продовжує співіснування як психологічний ресурс, що уможливорює подальші реструктуризації й реінтерпретації життєвого світу. Отже, топоніміка останнього постає для особистості як принципово рухлива, незавершувана, відкрита й полісемантична. До того ж життєвий світ людини, окрім того, що він постає під новим кутом зору як динамічний, не є одномірним, а виявляється сукупністю взаємозалежних активностей, зрештою, з доволі складною психологічною архітектонікою [9]. Іншими словами, особистість відчуває потребу у тому, щоб успішно організувати себе й свій світ таким чином, щоб забезпечити й закріпити сукупність її індивідуальних виявів у стосунках з життєвим світом.

Зусиллями персонологів було ідентифіковано риси автентичної особистості, серед яких: цілковите самоусвідомлення, відкритість власному досвіду, чутливість до себе, здатність дослухатися до себе, високий рівень соціальної й особистісної рефлексії, внутрішня дисциплінованість й автономність, уміння вибудовувати глибокі взаємини з іншими тощо. В остаточному підсумку автентичність чітко окреслено як бажану особистісну якість, як інтегральну характеристику з виразною оцінністю [7, с. 265–270].

У цьому контексті важливим є розуміння понять “незалежність” та “автономія”, з приводу котрих висловила К. А. Абульханова-Славська: “Бажання зберегти свою незалежність здійснюється соціально адекватно не на шляхах виявлення того “наскільки” і “в чому” я залежу чи не залежу від оточуючих, а в усвідомленні змістових завдань свого життя, що є єдиною умовою збереження такої автономії” [3, с. 81]. Гарантом внутрішньої незалежності, на її думку, є особистісна зрілість. Відтак, цілісність, зацікавленість, значущість особистості перш за все самій собі, а вже потім іншим, є показником сформованості соціально активної особистості, готової до соціальної взаємодії з іншими.

На нашу думку, готовність відповідати цій якісній характеристиці особистості ми маємо змогу спостерігати сьогодні. Так, зростання економічної

незалежності жінки призводить до того, що вона зорієнтована на самостійне забезпечення себе, дітей, приймання відповідальних рішень, пов'язаних із професійною діяльністю, особистісним зростанням. Хоча ще стійким є суспільний дискурс, що впевненість жінки у собі, її економічна самостійність суперечать соціальній установці на жіночність, слабкість, беззахисність тощо. Тоді для жінок є небезпека поступитися за свою самостійність втратою близькості, довіри, почуття захищеності, тому жінки швидше прагнуть до залежності, ніж до незалежності та впевненості в собі. Традиційний погляд на роль жінки полягає в тому, що бути заміжною, означає бути “за чоловіком”, у різних значеннях “другою”, тою, що йде за кимось. Проте насправді незалежні, впевнені в собі люди (і чоловіки, і жінки) здатні самі керувати своїм життям. І коли вони потребують підтримки, то завжди знаходять тих, які готові їм її надати. І це теж є ознакою зрілої особистості. Крім того, ознакою сучасного етапу розвитку жінки як особистості є її психологічна готовність до змін як у собі, так і навколо себе. Чим більше дізнається жінка про внутрішнє “Я”, тим впевненіше в неї виявляється відчуття переваги над тими силами (наприклад, установки, отримані в батьківській сім'ї), що заважали їй відчувати себе вільною, і вона вчиться опановувати засоби свідомого керування своїми емоціями, почуттями, думками, поведінкою, щоби стати внутрішньо незалежною.

Зауважимо, що ще до недавнього часу стійким залишалось розуміння незалежності жінки як зовнішнього вияву поведінки через взаємостосунки її із соціумом. Такий підхід є виправданим, бо спричинений історично як реалізація права жінки бути рівноправною з чоловіком. Проте в практиці сімейних стосунків ми спостерігаємо, що поряд із традиційними сім'ями, в яких домінують такі взаємостосунки, де жінка “за чоловіком”, закріплюється й інша форма відносин – егалітарний шлюб, в якому підтримуються рівні права чоловіка і жінки. Егалітарна концепція виходить з того, що жінка й чоловік є рівними як особистості і тому повинні мати в суспільстві однакові можливості для свого розвитку, самореалізації [4, с. 12–13]. Натомість традиційні гендерні

ролі стримують розвиток особистості і реалізацію наявного у представників обох статей потенціалу. Чимало дослідників дотримуються думки, що цілісну особистість характеризує не маскуліність чи фемініність, а андрогінність, тобто інтеграція жіночого емоційно-експресивного стилю з чоловічим інструментальним стилем діяльності.

Важливим є дослідження зв'язку внутрішньої незалежності в контексті дитячо-батьківських стосунків, зокрема проблема сепарації і реалізації потреби незалежності. Вважається, що люди, які не пройшли сепарацію, мають чимало труднощів у створенні власної сім'ї і вихованні дітей. Психологи-практики наголошують, що приєднаність до батьківської сім'ї не залишає місця новим емоційно наповненим стосункам. Якщо чоловік привів дружину до своєї батьківської сім'ї, то в ній він завжди залишиться, по-перше, сином своїх батьків, а по-друге – чоловіком дружини (те саме і з донькою-дружиною). Сепарація впливає і на вибір шлюбного партнера. Коли молода жінка намагається вирватися з-під опіки батьківської сім'ї з бажанням отримати бажану свободу, вона: 1) шукає партнера, який витягне її з сім'ї і розірве батьківську опіку (як правило, то буде партнер, який не буде прийнятий її батьками з різних причин: віку, освіти, статусу тощо); 2) шукає таких стосунків, в яких її свободі нічого би не загрожувало. Звідси небажання укладати традиційні шлюби, а шукати альтернативні їм форми спільного проживання з партнером.

Очевидно, що атитюди і паттерни поведінки утворюються сьогодні здебільшого під впливом сім'ї. Відтак, основними детермінантами атитюду є переконання, в яких подано суб'єктивне знання особистості про саму себе і про навколишній світ. Кожне переконання пов'язує об'єкт атитюду з позитивно чи негативно оцінюваним атрибутом: наприклад, чоловік (об'єкт) для жінки, вихованій у патріархальній сім'ї, пов'язаний з атрибутами – забезпеченість, надійність, соціальний статус заміжньої тощо, а для жінки незаміжньої, об'єкт (сама жінка) пов'язаний з атрибутами – самотність, незахищеність, матір-одиначка тощо. Відтак, чим більша кількість переконань асоціюється з

позитивними атрибутами об'єкта і менша кількість асоціюється з негативними атрибутами, тим більш сприятливим до цього об'єкту буде отриманий у результаті атитюд. Практики сімейних стосунків свідчать, що наші соціальні установки набуваються не стільки через контакти з психологічними об'єктами, скільки в результаті контактів у батьківській сім'ї, де вже сформувалися позитивні чи негативні реакції на об'єкти (чоловік/жінка). Тобто ми засвоюємо установки тих, з ким ми тісно поєднані в житті. Звідси, можемо вважати, що на подружнє життя впливають атитюди батьківської сім'ї, які відображають ставлення до способу розподілу ролей між чоловіком і жінкою, сексу, спілкування, нетрадиційних форм спільного проживання, народження чи ненародження дітей тощо. І, як наслідок, виникає прагнення заперечувати ці установки, потреба внутрішньо звільнитись від них у пошуках себе і свого світу, щоб забезпечити успішний зв'язок індивідуальних інтенцій з практикою міжособистісних стосунків.

Проте важливим, на наш погляд, є те, що будь-який досвід рефлексується. Як зазначає Г. В. Іванченко, будучи раціональним прийомом самопізнання, рефлексія продукує створення стабільних елементів, які в процесі виникнення сигніфікуються, вербалізуються й входять до складу образу "Я" та інших подібних особистісних утворень, фіксуючи деякі екстракції саме як власний життєвий досвід [6, с. 5–16]. Тому, мабуть, для молодих людей у виборі форми партнерських стосунків важливим є відчуття внутрішньої свободи і прагнення до переживання автентичності.

У контексті досліджуваної проблематики ми цілком поділяємо думку О. М. Кочубейник, яка у переживанні автентичності бачить "задоволення потреби у новизні й новій інформації, але водночас його можна розцінювати як свідчення на користь того, що "зміна ролей та масок" виконує продуктивну функцію: надає можливість молодій людині вирішити одну з найактуальніших проблем: встановлювати границі "Я", опробувувати інші соціальні норми, ламати стереотипи та ін." [7, с. 265–270].

У зв'язку з цим доречно згадати психологічну концепцію індивідуальності Б. Г. Ананьєва, за якою індивідуальність – це психічне новоутворення, яке формується у зв'язку з об'єктивною необхідністю людини самостійно розпорядитися власним життям, індивідуалізувати життєвий шлях. Індивідуальність є саморегулюючою системою особистісних якостей, життєвих стосунків особистості, які в сукупності утворюють те, що називають “внутрішнім світом” [1, с. 172]. Отже, індивідуальність виявляється у здатності особистості до саморегуляції і самодетермінації. Іншими словами, особистість є готовою змінювати і свідомо реалізувати свої інтенції як суб'єкт власної життєдіяльності. Це така міра особистісного розвитку, на якій особистість здатна робити усвідомлений самостійний і незалежний вибір і нести за нього особисту відповідальність – такою є внутрішньо незалежна особистість. Внутрішня незалежність як внутрішній самодетермінований вибір (В. Франкл, Р. Мей, У. Тейджсон, Р. Харре, Е. Десі, Р. Райан) робить людину активною, здатною перетворювати дійсність.

Чільне місце в перетворенні себе і того, що нас оточує, займає почуття любові. Основною особливістю любові є ставлення до іншої людини не як до “соціальної маски”, ролі чи функції, а як до особистості в її природній психологічній сутності. Не перетворювати людину на “маску” – така перша заповідь любовного ставлення людини до людини. У цьому контексті любов виступає як “утвердження існування іншого і вияв його сутності” [8, с. 373]. Отже, любов у концепції С. Л. Рубінштейна розглядається не лише як почуття чи суб'єктивне ставлення, але й як мотив, який спонукає змінювати, покращувати умови життя людини, яку любиш.

Якою є любов внутрішньо незалежної жінки? Адже призначення жінки – створювати любов і простір для любові. У контексті проблематики статті про любов ми говоримо як про вміння вибудовувати глибокі взаємини з партнером, які будуть сприяти реалізації кожного з них. Справжня любов визнає унікальність особистості кожного з партнерів, надає йому свободу бути самим собою. Основою такої любові є взаємна повага до думок, почувань, рішень одне

одного. Вона допомагає у самовираженні і в реалізації можливостей кожного з партнерів, незалежно від моделі дошлюбних і шлюбних стосунків. Розглядаючи емоційні стосунки любові за модусом любов як буття, Е. Фромм зазначив, що це продуктивна любов, яка забезпечує умови для особистісного зростання партнерів у напрямку збільшення взаємної відповідальності обох за особистісний розвиток. “Любити людину плідно – означає піклуватися про неї і відчувати відповідальність не лише за її життя у сенсі фізичного існування, але й за розвиток його людських якостей». У відношеннях продуктивної любові кожен з партнерів зберігає цілісність і автономність особистості” [10, с. 106].

Отже, на основі аналізу поглядів на проблему внутрішньої незалежності особистості у вітчизняній та зарубіжній психології було дано розуміння зазначеного феномену як такого, що охоплює почуття особистої відповідальності, вміння керувати собою, здатність робити усвідомлений самостійний і незалежний вибір. Це свобода, що організовує автономність і цілісність життєвого шляху особистості як суб’єкта життєдіяльності. На нашу думку, практики партнерських стосунків набувають якісно іншого змісту у зв’язку з переважанням у конструюванні індивідом власного життя мотивів особистісного розвитку. Усе це співвідноситься з індивідуальними уявленнями людини, що відповідають реаліям сучасного буття, за основу яких береться індивідуальний критерій, зокрема конгруентність із внутрішнім світом, який визначає унікальність взаємодії особистості з соціальним середовищем.

Напрямком подальших досліджень вважаємо аналіз функціонально-рольової структури різних моделей партнерських стосунків.

Список використаної літератури

1. Ананьев, Б. Г. Избранные психологические труды : в 2 т. / Б. Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 1. – 232 с.
2. Абульханова-Славская, К. А. Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна: К 100-летию со дня рождения / К. А. Абульханова-Славская, А. В. Брушлинский. – М. : Наука, 1989. – 248 с.

3. Абульханова-Славская, К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991.
4. Гендерні аспекти державної служби : монографія / [М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька] ; за заг. ред. Б. Кравченка. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – С. 7–11.
5. Гроф, С. Революция сознания: Трансатлантический диалог / С. Гроф, Э. Ласло, П. Рассел ; пер. с англ. М. Драчинского. – М. : ООО “Издательство АСТ” и др., 2004. – 248, [8] с. – (Philosophy).
6. Иванченко, Г. В. Самоопределение личности как открытый проект / Г. В. Иванченко // Человек. – 2005. – № 3. – С. 5–16.
7. Кочубейник, О. М. Ампліфікації життєвого досвіду у конструюванні автентичності особистості / О. М. Кочубейник // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : психологічні науки. – Чернігів, 2009. – Випуск 74, Т. I. – С. 265–270.
8. Рубинштейн, С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – М. : Наука, 1997. – 190 с.
9. Титаренко, Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
10. Фромм, Э. Мужчина и женщина / Э. Фромм ; [пер. с англ.]. – М. : АСТ, 1998. – С. 106.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Соболев Н. М.